

KO'P TOMONLAMA VA MINTAQAVIY SAVDO BITIMLARINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA MAKROIQTISODIY TA'SIRI

Toshpulatova Malika Ulug'bek qizi,

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti

Email: malikatoshpulatova8@gmail.com

MACROECONOMIC IMPACT OF MULTILATERAL AND REGIONAL TRADE AGREEMENTS ON UZBEKISTAN'S ECONOMY

Toshpulatova Malika Ulugbek qizi,

PhD student, Institute Macroeconomic and Regional Studies

Email: malikatoshpulatova8@gmail.com

JEL Classification: B2 ,B22 ,B27

Annotatsiya. Mamlakatimiz so'nggi yillarda iqtisodiy rivojlanishni muhim ustuvor vazifaga qo'yib, mamlakatning iqtisodiy tizimi va holatini yaxshilash, raqobatlasha oladigan ochiq bozorlarni kengaytirish yo'lida bormoqda. Bu maqsadlarga erishish uchun xalqaro miqyosdagi hamkorlik, tashqi iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish davlatimiz uchun muhimdir. Ushbu maqolada O'zbekistonning Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a'zo bo'lishi va Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi (YEIOI)ning global va mintaqaviy integratsiya strategiyalarida amalga oshirilishining tegishli ketma-ketligi o'rganiladi. Biz to'rtta asosiy ssenariyni o'rganamiz: YeOIIga kirmasdan JSTga a'zo bo'lish, JSTga qo'shilmasdan YeOII a'zosi bo'lish, JSTga dastlabki kirish, keyin esa YeOII a'zoli va YeOIIga dastlabki kirish, keyin esa JSTga kirish. Ushbu tadqiqot JSTga a'zo bo'lgan Qozog'iston Respublikasini tajribasini o'rgangan holda tahlil qilingan. Tadqiqotda yalpi ichki mahsulotning, savdo shartlarining, farovonlikning dekompozitsiyasi, hududiy uy xo'jaliklari daromadlarining hamda O'zbekiston bo'yicha ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi tahlil qilingan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston uchun eng yaxshi ssenariy JSTga, keyin esa YeOIIga qo'shilishdir, chunki u savdoni yanada liberallashtirishni taklif qiladi va yanada jiddiy ijobiy natijalar beradi.

Abstract. In recent years, our country has made economic development an important priority, improving the country's economic system and situation, and expanding competitive open markets. To achieve these goals, international cooperation and further development of foreign economic relations are important for our country. This paper explores the appropriate sequencing of Uzbekistan's accession to the World Trade Organization (WTO) and the implementation of the Eurasian Economic Union (EAEU) in its strategies for global and regional integration. We investigate four primary scenarios: accession to the WTO without entering the EAEU, becoming a member of the EAEU without joining the WTO, initial accession to the WTO followed by EAEU membership, and initial entry into the EAEU followed by WTO accession. This study is analyzed based on the experience of the Republic of Kazakhstan, which is a member of the WTO. The study analyzed the

decomposition of gross domestic product, terms of trade, well-being, regional household incomes, and changes in the volume of production across Uzbekistan. The findings imply that for Uzbekistan the best scenario is joining WTO followed by EAEU as it offers higher trade liberalization and brings more substantial positive outcomes.

Kalit soʻzlar: *Oʻzbekiston, JST, YeOII, GTAP CGE modeli, savdo integratsiyasi.*

Keywords: *Uzbekistan, WTO, EAEU, GTAP CGE model, trade integration.*

Kirish. Xalqaro savdo rivojlanayotgan mamlakatlarning yalpi ichki daromadi, bandligini oshirish va kambagʻallikni kamaytirish orqali iqtisodiy oʻsishiga yordam beradi. Mamlakatlar savdoga kirishishining uchta asosiy sababi qiyosiy ustunlik, miqyosdagi daromadning oshishi va nomukammal raqobatdir. [18] Birinchidan, davlatlar oʻrtasidagi qiyosiy ustunliklardagi nomutanosiblik ixtisoslashuvni ragʻbatlantirish orqali savdo ustunliklarini yaratadi. Ikkinchidan, miqyosdagi iqtisodlardan transchegaraviy muvofiqlashtirish va tartibga solish choralarda hamkorlik qilish orqali foydalanish mumkin. Nihoyat, savdo siyosatidagi koʻplab amaliy masalalar jahon bozorida katta kuchga ega boʻlish va isteʼmolchilarning ortiqcha miqdorini qoʻlga kiritish uchun nomukammal raqobatga olib keladi, bu esa monopolistik raqobat va oligopoliya elementlariga imkon beradi. Demak, global miqyosda tovarlar va xizmatlar hamda kapital almashinuvi iqtisodiy rivojlanish va farovonlikning kuchli harakatlantiruvchisi boʻlib xizmat qilishi mumkin, bu esa mamlakatlarni savdo integratsiyasini yanada rivojlantirishga olib keladi. Savdo bitimlari mintaqaviy yoki koʻp tomonlama boʻlishi mumkin, ammo

mintaqaviy savdo koʻp tomonlama savdodan iqtisodiy jihatdan past boʻlsa-da, afzalligicha qoladi. Ammo savdoning ikkala turi ham birga yashashda davom etmoqda. Nazariy jihatdan mintaqaviy va koʻp tomonlama savdo shartnomalari oʻrtasidagi munosabatlarga katta eʼtibor qaratilib, mintaqaviy savdo shartnomalari tariflarni belgilashdagi farqlar tufayli koʻp qirrallik savdo munosabatlariga qanday taʼsir qiladi degan savolga eʼtibor qaratildi. Bundan tashqari, agar mintaqaviy savdo kelishuvlari koʻp tomonlama savdo doirasiga mos kelmasa, bu tariflarning mos kelmasligiga olib kelishi mumkin, bu esa global savdo tendensiyalariga putur yetkazishi mumkin.

Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy Osiyodagi geosiyosiy mavqeini hisobga olgan holda oʻzini strategik mavqega ega boʻlib, iqtisodiy va siyosiy kontekstda muhim ahamiyatga ega. Shu maʼnoda jahon savdo integratsiyasi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va farovonligi uchun harakatlantiruvchi kuch boʻlishga intiladi. Buni tan olgan hukumat ichki islohotlarni amalga oshirish va xorijiy sheriklikni mustahkamlashga kirishdi. 2023-yil 2-iyunda imzolangan Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining "Oʻzbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga aʼzo boʻlish jarayonini jadallashtirishga doir qoʻshimcha chora tadbirlar toʻgʻrisida"gi 181-sonli qaroriga koʻra Prezident Administratsiyasida Oʻzbekiston Prezidentining Jahon savdo tashkiloti masalalari boʻyicha maxsus vakili lavozimini joriy etish hamda 2023-yilning 1-iyulidan Jahon savdo tashkiloti qoida va meʼyorlariga muvofiq boʻlmagan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishni taqiqlash bu tashkilotning Oʻzbekiston uchun naqadar katta ahamiyat kasb etishini koʻrsatadi. [28] Bundan tashqari, "2022-2026-yillarda Yangi Oʻzbekistonni rivojlantirish strategiyasi

to'g'risida"gi PF-60 Farmonining 97-maqsadida alohida Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a'zolikning milliy iqtisodiyot uchun ahamiyati ta'kidlangan. [27] Shu bilan birga, savdo mutaxassislari Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YEIOI) kabi mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni qo'shni davlatlar bilan rivojlantirish muhimligini ham ta'kidladilar. Global savdo integratsiyasining maqbul yo'lini belgilash uchun hukumat JST va YeOII a'zosi bo'lish ortidagi rol va motivlarga asoslangan munozaralarni rag'batlantirdi. JST yoki YeOIIga a'zolik O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun katta afzalliklar va shu bilan birga qiyinchiliklarni taqdim etadi. JSTga a'zolik xalqaro bozorga ochiq eshiklarni ochadi [16], YeOII ishtiroki esa, birinchi navbatda, tarifsiz to'siqlarni kamaytirish [24] va siyosatni muvofiqlashtirishni kuchaytirish orqali yaqin atrofdagi davlatlarga foyda keltiradi. [26] Bir tomondan, JSTga a'zo bo'lish global bozorga kirishni kengaytirish, savdoni osonlashtirish, nizolarni hal qilish uchun huquqiy asos va xorijiy investorlar uchun jozibadorlikni ta'minlashga intiladi. Bundan tashqari, texnik yordam va salohiyatni oshirish milliy savdo imkoniyatlarini yanada kuchaytirishi mumkin. Aksincha, xavflar orasida mahalliy sanoat uchun kuchaygan raqobat, JST qoidalari tufayli qishloq xo'jaligi kabi hayotiy muhim tarmoqlarga mumkin bo'lgan ta'sirlar, ichki siyosat choralariidagi cheklovlar, bozor o'zgarishlariga ta'sir qilish va muvofiqlik bilan bog'liq xarajatlar kiradi. Boshqa tomondan, YeOIIga a'zolik mintaqaviy iqtisodiy integratsiya, savdo va a'zo davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishi mumkin. Bu, shuningdek, O'zbekistonning mintaqadagi eksportini potensial ravishda oshirish imkonini beruvchi muhim ichki bozorga kirish imkonini beradi, ayni paytda uyg'unlashtirilgan qoidalar va umumiy savdo

siyosati savdo tartib-qoidalarini soddalashtiradi va byurokratik to'siqlarni kamaytiradi. Bundan tashqari, YeOIIga a'zolik O'zbekistonning transport va logistika tarmoqlarini kengaytirishga hissa qo'shishi va transchegaraviy aloqani yaxshilashda a'zo davlatlar o'rtasida sinergiyani ta'minlash orqali Yevropa Ittifoqi bilan mavjud savdo aloqalarini kengaytirishi mumkin. Biroq, YeOIIga a'zo bo'lish bilan bog'liq muammolar mavjud. Masalan, YeOII savdo qoidalari va bojxona tartib-qoidalariga moslashish O'zbekistonning JST majburiyatlarini takrorlaydigan muhim ma'muriy va infratuzilmaviy o'zgarishlarni talab qilishi mumkin. Shu sababli, iqtisodiy integratsiyaning afzalliklarini maksimal darajada oshirish va bog'liq xavflarni yumshatish uchun mintaqaviy (YEIOI) va ko'p tomonlama (JST) savdo integratsiyasini kengroq iqtisodiy maqsadlar bilan muvozanatlash juda muhimdir.

Bizning ma'lumotimizga ko'ra, mintaqaviy savdo integratsiyasining chuqurlashishi ko'p tomonlama savdo doirasiga qanday ta'sir qiladi degan savol mavjud adabiyotlarda ko'rib chiqilmagan. Ushbu tadqiqot asos yaratish va O'zbekistonning YeOIIga a'zoliqi JSTga kirish bo'yicha davom etayotgan muzokaralarga qanday ta'sir qilishini tahlil qilish orqali bu bo'shliqni to'ldiradi.

Bizning tahlilimiz natijalari yaxshi ishlab chiqilgan miqdoriy vositadan - Global savdoni tahlil qilish loyihasining hisoblanadigan umumiy muvozanat modelidan (GTAP CGE) foydalanishga tayanadi - O'zbekistonning JSTga, so'ngra YeOIIga va aksincha savdo integratsiyasini simulyatsiya qilish va uning ichki iqtisodiyotga ta'sirini baholaydi. Maqolada farovonlik, savdo muddatlari ta'siri va taqsimlash effektlari ikkita reyting muqobillaridan kelib chiqadi: YeOII va JST yoki aksincha. Natijalar shuni ko'rsatadiki,

agar ikkala tashkilotdan biriga qo'shilish faqat bittasiga a'zo bo'lishni talab qilsa, JSTga a'zo bo'lish afzalroq bo'ladi. Ammo, agar O'zbekiston ikkalasiga ham a'zo bo'lishni tanlasa, avvalo YeOIIga, keyin esa JSTga a'zo bo'lish tavsiya etilgan ketma-ketlik bo'ladi.

Material va metod. Har qanday iqtisodiy tanlov xarajat-foйда tahliliga bog'liq bo'lgani kabi, har qanday mamlakat uchun xalqaro integratsiya qarori ham ma'lum xavf va qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ya'ni, import cheklovlari yoki mahalliy iste'molchilarni himoya qilishga qaratilgan xavfsizlik standartlari kabi savdo to'siqlari, ayniqsa oziq-ovqat va tibbiy buyumlar kabi tovarlar integratsiyaga to'sqinlik qilishi mumkin. Boshqa keng tarqalgan xavflar iqtisodiy zaiflik [22], savdo nomutanosibligi [20], daromadlar tengsizligi [19], oxirgi, lekin eng muhimi, valyuta kursi risklari [15] va xorijiy kapitalga qaramlik bo'lishi mumkin. [21] Xalqaro savdo bilan shug'ullanishning ijobiy va salbiy tomonlarini ko'rib chiqayotganda, har qanday mamlakatning milliy hukumati mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish uchun savdo cheklovlarini joriy etish va global bozorga kirishni kengaytirish uchun savdo integratsiyasini amalga oshirish o'rtasida kelishuvga duch keladi. Darslikdagi tushuntirishlar [11] shuni ko'rsatadiki, savdo mamlakatga daromad keltirsa ham, bu savdo integratsiyasi jarayonida ham g'oliblar, ham mag'lublar borligini tan oladi. Ko'pgina tadqiqotlar mintaqaviy savdo shartnomalari va ko'p tomonlama savdo shartnomalari uchun mamlakatlarning sabablarini o'rganib chiqdi. Amerikalik olim Bhagwati tomonidan ko'tarilgan muhim savol - bu mintaqaviy savdo shartnomalariga qo'shilish ko'p tomonlama erkin savdoga erishishning yakuniy maqsadini qo'llab-quvvatlaydimi yoki to'sqinlik qiladimi? [7;8] Krishna va

McLarren tomonidan taqdim etilgan va eng tez-tez eslatib o'tilgan modellar kabi ba'zi modellar mintaqaviy savdo shartnomalari ko'p tomonlama erkin savdoga erishishga to'sqinlik qilishi mumkinligini ko'rsatadi [14, 18].

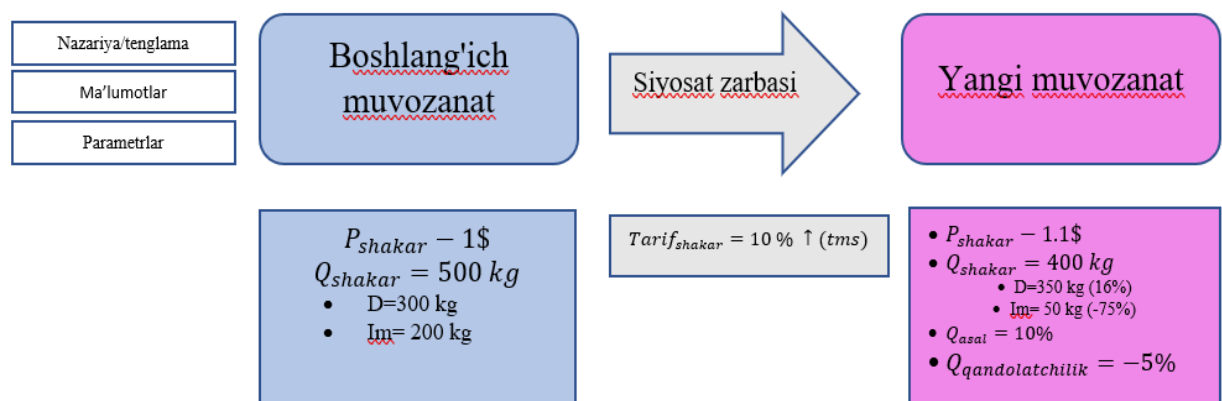
Asosan, turli ketma-ketlikda bo'lsa-da, ayrim mamlakatlar JST va RTAgga a'zo bo'lgan ko'plab holatlar mavjud. Ajablanarlisi shundaki, mualliflarning eng yaxshi ma'lumotlariga ko'ra, ushbu hodisaga bag'ishlangan cheklangan adabiyotlar mavjud. Bu yo'nalishda olimlar e'tiborini tekshiradigan eng ko'zga ko'ringan ish bu Tumbarellodir [23]. Aniqrog'i, u JSTga kirishning maqbul ketma-ketligini tahlil qilish uchun qisman muvozanat modelini yaratish va ushbu tadqiqotda Yevroosiyo Iqtisodiy Hamjamiyatining (YEOIH) bojxona ittifoqini amalga oshirishdan boshladi. Keyin, tuzilgan nazariy modelga asoslangan simulyatsiya vositalaridan foydalanib, u YeOII bojxona ittifoqiga kirishdan oldin JSTga qo'shilish yoki aksincha, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) davlatlari uchun foydaliroq ekanligini o'rganib chiqdi. Binobarin, uning topilmalari shuni ko'rsatadiki, iste'molchi profitsiti nuqtai nazaridan mamlakatlar YeOII bojxona ittifoqiga kirishdan oldin JSTga a'zo bo'lishlari afzalroqdir.

Shuningdek, qator mahalliy iqtisodchilarning O'zbekiston Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishining sabab va oqibatlari tahlili o'rganib chiqilgan. [29;30;31] Ko'rinib turibdiki, Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, O'zbekistonning savdo integratsiyasiga qaratilgan sa'y-harakatlariga qaratilgan empirik adabiyotlar yetarlicha mavjud emas. Tumbarello ushbu tadqiqotning diqqat markazida bo'lgan eng yaqin tadqiqotdir [23]. Ya'ni, har ikkala tashkilotga (birinchi YeOII, undan keyin JST yoki aksincha) qo'shilish ketma-ketligi O'zbekiston uchun umumiy yutuq va

yo'qotishlarga bog'liq. U holda, integratsiyaning bir ketma-ketligidagi marjinal daromadlar (daromad minus yo'qotishlar) boshqa ketma-ketlikdagilardan, birinchi navbatda JST, so'ngra YeOIdan ustunlik qilishiga qanday ishonch hosil qilish mumkin? Bu biz keyingi bo'limlarda o'rganishga va tahlil qilishga harakat qilayotgan asosiy tadqiqot gipotezasi.

O'zbekiston integratsiya ketma-ketligining qaysi yo'lidan borishni hal qilish bosqichida bo'lganligi sababli, hozirda tahliliy maqsadlarda biz amalga oshirishimiz mumkin bo'lgan eng yaxshi metodologiya simulyatsiya vositalaridir. Umumiy muvozanat (GE) modellari savdo orqali turli global mintaqalarda ijtimoiy hisob matritsalarini (SAM) o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tahlil qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu modellar turli sohalarda tarif va tarifsiz tartibga solish choralari o'zgartirish bilan bog'liq foyda va xavflarni baholashga yordam beradi. O'zbekistonga xos tushunchalarni yaratish uchun Li [16], Balisteri (2017) [26], Balisteri (2014) [25],

yning natijasi bo'lishi mumkin.

1-rasm: GTAP CGE modelining ish tuzilishi¹

Loyiha standart GTAP ma'lumotlar bazasining 10-versiyasidan foydalanadi. GTAP (v10) so'nggi ma'lumotlar to'plami bo'lib, Aguiar (2019) va boshqalar tomonidan to'liq hujjatlashtirilgan. GTAP

Brown [9] va boshqalarning ishlarida ko'rsatilgan global hisoblanuvchi umumiy iqtisodiy muvozanat (CGE) modelidan foydalanish mumkin.

Ushbu loyihada statik ko'p mintaqaviy, ko'p tarmoqli, standart Global savdo tahlili loyihasi Hisoblanadigan umumiy muvozanat (GTAP CGE) modeli qo'llaniladi. CGE modeli - bu butun iqtisodiyotni tavsiflovchi tenglamalar tizimi. Model har bir iqtisodiyotdagi asosiy bozorlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni va ularning murakkab aloqalarini tan oladi.

1-rasmda GTAP CGE modeli qanday ishlashi ko'rsatilgan. Dastlab, model quruvchilar qaysi o'zgaruvchilar ekzogen va qaysi biri endogen ekanligini aniqlaydilar. Keyin modelda yangi muvozanatga ega bo'lish uchun siyosat zarbasi qo'llaniladi. Yangi muvozanat stsenariylarning natijasini ifodalaydi va tadqiqot maqsadiga muvofiq talqin qilinishi mumkin. O'zbekiston JSTga a'zo bo'lganda, tarif majburiyatlari siyosat zarbalari va yangi muvozanatlar har bir stsenari

(v10) jahon iqtisodiyotini to'rtta ma'lumot yili uchun (2004, 2007, 2011 va 2014) tavsiflaydi va 141 mamlakat yoki mintaqaning har birida 65 ta sektorni ajratadi. GTAPning 10-versiya ma'lumotlar bazasida

¹ GTAP ma'lumotlar bazasi asosida muallif tomonidan tuzilgan

Markaziy Osiyoning uchta davlati, ya'ni Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston mavjud. O'zbekiston va Turkmaniston ma'lumotlar bazasida etishmayotgan davlatlar qatoriga kiradi. Shunday qilib,

ikkala iqtisodiyot ham "Sobiq Sovet Ittifoqining qolgan qismi" sifatida jamlangan (bu O'zbekiston va Turkmanistondan boshqa hech qanday davlatni o'z ichiga olmaydi).

1-jadval

GTAP V10 ma'lumotlar bazasidagi Markaziy Osiyo respublikalarining holati²

Davlat	GTAP 10-versiyasiga kiritilganmi?	10 yillik
Qozog'iston	Xa	2015
Qirg'iziston	Xa	*
Tojikiston	Xa	2011
Turkmaniston	Yo'q	"Sobiq Sovet Ittifoqining qolgan qismi" hududi hisoblanadi.
O'zbekiston	Yo'q	

*Izoh: Qirg'iziston uchun 10-jadvalning yili qayd etilmagan.

Natijalar. Ushbu bo'limda loyiha tomonidan amalga oshirilgan senariylar va simulyatsiya qilingan senariylar natijalari muhokama qilinadi.

Mintaqaviy va tarmoqli umumlashtirish

GTAP CGE modelida mintaqalar va sanoat tarmoqlari tadqiqot qiziqishlari asosida jamlangan. Bizning holatimizda biz

mintaqalarni O'zbekiston, YeOII (a'zolar), Xitoy, Turkiya va Koreya (O'zbekistonning eng yirik savdo hamkorlari), ROW (dunyoning qolgan qismi) va O'zbekistonda asosiy tarmoqlar bo'lgan qishloq xo'jaligi, qazib olish, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, ishlab chiqarish, transport vositalari, boshqa xizmatlar kabi tarmoqlarni jamlaymiz (2-jadval).

2-jadval

Birlashtirilgan hududlar va tarmoqlar³

Birlashtirilgan hududlar	Birlashtirilgan tarmoqlar
O'zbekiston	Qishloq xo'jaligi
YeOII	Qazib chiqarish
Xitoy	ProcFood (oziq ovqat mahsulotlarini qayta ishlash)
Koreya	Ishlab chiqarish
Turkiya	Transport vositalari
Dunyoning qolgan davlatlari	OthServices (boshqa xizmatlar)

Senariylar

Loyiha to'rtta asosiy senariyni amalga oshiradi: YeOIIga kirmasdan JSTga kirish (S1); JSTga kirmasdan YeOII a'zoli (S2); Avval JSTga a'zo bo'lish, keyin YeOII

a'zoli (S3); avval YeOIIga kirish, keyin esa JSTga kirish (S4).

Birinchi senariyda (S1) tadqiqot O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lishini va YeOIIga qo'shilish haqida o'ylamasligini

² (Aguiar 2019) va GTAPning rasmiy veb-saytiga asoslangan muallifning yakuni.

³ Muallif tomonidan tayyorlangan

simulyatsiya qiladi. Bunday holda, biz Qozog'istonning JSTga a'zo bo'lishdagi tarif majburiyatini mezon sifatida qabul qilishimiz mumkin, go'yo O'zbekiston JSTga a'zo bo'lsa, Qozog'istonning JSTga a'zoligini loyiha sifatida qabul qiladi. 3-jadvalda Qozog'istonning JSTga kirishdan oldingi va undan keyingi umumiy o'rtacha

tariflari hamda jamlangan tarmoqlar bo'yicha O'zbekistonga tarif zarbalari ko'rsatilgan. Quyidagi jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, qishloq xo'jaligi, qazib chiqarish, oziq-ovqatlarni qayta ishlash, ishlab chiqarish hamda transport vositalari uchun joriy etilgan tariflar JSTga a'zo bo'lganidan so'ng sezilarli tushgan.

3-jadval

Qozog'iston tarifi va uning O'zbekistonga zarbalari

	Qozog'istonning JSTga kirishdan oldingi va keyingi tariflari			JSTga a'zo bo'lgandan keyin O'zbekistonga tarif zarbalari	
	2010	2020	O'zgarish, %	xozir	keyin
1 Qishloq xo'jaligi	11.4	8.7	-23.6	15.3	11.7
2 Qazib chiqarish	7.1	4.0	-43.2	14.4	8.2
3 Oziq-ovqatlarni qayta ishlash	11.5	7.0	-38.8	7.5	4.6
4 Ishlab chiqarish	8.2	5.9	-27.7	7.7	5.6
5 Transport vositalari	8.6	7.1	-17.6	13.1	10.8
6 Boshqa xizmatlar	2.5	5.0	100.0	0.0	0.0

Manba: muallif tomonidan tayyorlangan

Ikkinchi senariy (S2)

O'zbekistonning JSTga kirmasdan YeOIIga a'zo bo'lishini simulyatsiya qiladi. Senariy O'zbekistondagi shokdan keyingi vaziyatni prognoz qiladi, chunki YeOII a'zolari, xususan, Rossiya, Qozog'iston, Belarus, Qirg'iziston, Armaniston va O'zbekiston

o'rtasidagi chegaralar ikki tomonlama savdo uchun ochiq.

Bundan tashqari, O'zbekiston autsayderlarga (YE0II a'zo bo'lmagan mamlakatlar) ittifoqning umumiy tashqi tarifini (CET) o'rnatadi. Keyinchalik, natija savdoni yaratish va savdoni chalg'itish ta'sirini o'rganadi.

4-jadval

Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqining umumiy tashqi tarifi⁴

	O'zbekistonning tariflari	YeOIIning umumiy tashqi tariflari
1 Qishloq xo'jaligi	15.3	7.3
2 Qazib chiqarish	14.4	8.5
3 Oziq-ovqatlarni qayta ishlash	7.5	8.2
4 Ishlab chiqarish	7.7	11.6
5 Transport vositalari	13.1	6.7
6 Boshqa xizmatlar	0	0

⁴ muallif tomonidan tayyorlangan

Tahlillar natijalaridan ko'rishimiz mumkinki, O'zbekiston YeOIIga a'zo bo'lsa, qishloq xo'jaligi, qazib chiqarish va transport vositalariga o'rnatiladigan umumiy ta'riflar tushadi hamda oziq-ovqatlarni qayta ishlash va ishlab chiqarish uchun o'rnatilgan tariflar ko'tariladi.

Uchinchi (S3) va to'rtinchi senariylar (S4) a'zolik ketma-ketligini o'rganadi. Birinchisi, O'zbekistonning JST a'ziligiga birinchi bo'lib kirishi va YeOII a'ziligiga ikkinchi bo'lib kirishi, ikkinchisi esa buning aksi vaziyatni chuqur o'rganadi. Bunday holda, biz GTAP CGE modellashtirishning asosiy senariy xususiyatidan foydalanamiz. S1 natijalariga ega bo'lganimiz sababli, biz S1 ning yangi muvozanatiga asoslangan S2 simulyatsiyasini bajaramiz. Qisqasi, S1 asosidagi S3 simulyatsiyasini O'zbekiston avval JSTga, keyin esa YeOIIga a'zo bo'lgandek tushunish mumkin. S4 teskari yondashuvni amalga oshiradi. Oxir-oqibat,

biz ikkala natijani taqqoslashimiz, ularni sharhlashimiz va xulosalar va siyosatga yo'naltirilgan takliflar berishimiz mumkin.

5-jadvalda keltirilgan CGE GTAP modeli natijalari O'zbekiston real YaIMning o'sishini ko'rsatadi, bu S1 va S2 bo'yicha mos ravishda 0,113 va 0,092 foizga o'sishni ko'rsatadi. Bu natijalar YeOII va Turkiyaga a'zo mamlakatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq, Xitoy, Koreya va qolgan mamlakatlarda esa sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi. Bu natija shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kabi kichik iqtisodiyotlarning xalqaro savdo siyosatidagi o'zgarishlar boshqa iqtisodiyotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi shart emas. S3ga kelsak, O'zbekistonning real YaIMi salbiy (-0,03), S4 esa 0,08 foizlik ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu natijalar O'zbekistonning JST a'ziligining S1 doirasidagi o'rtacha jamlangan tarifidan farqli o'laroq, YeOII umumiy tashqi tariflarining yuqoriligi bilan bog'liq.

5-jadval

Yalpi ichki mahsulotning o'zgarishi, %

	S1	S2	S3	S4
O'zbekistan	0.121	0.092	-0.03	0.08
YeOII	0.001	0.002	0	0
Xitoy	0	0	0	0
Janubiy Koreya	0	0.001	0	0
Turkiya	0.001	0.001	0	0
Boshqa davlatlar	0	0	0	0

Manba: muallif tomonidan tayyorlangan

Ushbu hisob-kitoblar iqtisodiy liberalizatsiyadan kelib chiqadi, bunda savdo muddati real YaIM o'zgarishi bilan parallel ravishda harakatlanishi kerak. Biroq, simulyatsiya natijalari bu nazariyaga zid keladi, chunki real YaIM savdo shartlariga teskari bog'liqdir. 6-jadval 5-jadvaldan ajoyib kontrastni ko'rsatadi: S1, S2 va S3 savdo shartlari o'zgarishi salbiy, S3 esa ijobiy belgiga ega.

Kehoe & Rul (2008) shuningdek, savdo shokining salbiy shartlariga javoban

real YaIM hatto oshishi mumkinligini ta'kidladi. [13] Boshqa empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Real YAIM o'sishi va savdo shartlari o'rtasidagi teskari munosabatlar bir necha sabablarga ko'ra paydo bo'lishi mumkin, masalan, import narxleri eksport narxlariga qaraganda tezroq oshadi, valyuta kursining o'zgarishi, tarkibi ta'siri, bu yerda mamlakatlar yuqori narxdagi mahsulotlar va xizmatlar importidan farqli o'laroq past narxdagi mahsulotlarni eksport qiladilar. Bundan tashqari, savdo

shokrlarining salbiy shartlari, agar ular qiyosiy ustunliklarni o'zgartirsa va yangi o'sish imkoniyatlarini ochishga yoki

samaradorlikni oshirishga olib kelsa, real YaIMga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

6-jadval

Savdo shartlarining o'zgarishi, %⁵

	S1	S2	S3	S4
O'zbekistan	-0.294	-0.189	0.29	-0.5
YeOII	-0.009	-0.002	0.01	-0.01
Xitoy	0.002	0.002	0	0
Janubiy Koreya	0.003	0.01	0	0
Turkiya	0.025	0.056	0.02	0.02
Boshqa davlatlar	0	-0.001	0	0

7-jadvalda O'zbekiston uchun to'rtta senariy bo'yicha farovonlikning parchalanishi ko'rsatilgan. Iqtisodiy farovonlik savdo, resurslarni taqsimlash, investitsiyalar va jamg'armalar hajmidagi o'zgarishlardan iborat bo'lib, mln dollar bilan o'lchanadi. Birinchi senariy bo'yicha taqsimlash ta'sirining hissasi 97,3 mln. AQSH dollari miqdorida baholanmoqda, savdo va investitsion va jamg'arma shartlarining salbiy hissasi mos ravishda - 56,6 va -11 mln. Bu umumiy iqtisodiy farovonlikning 29,7 million AQSh dollarini

tashkil etishiga olib keladi. Ushbu natijalar O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lishining potensial ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. 2 va 3-senariylar ham xuddi shunday ijobiy natijalarga olib keladi va savdo integratsiyasidan farovonlik yutuqlarini ta'kidlaydi. Biroq, 4-senariyga ko'ra, O'zbekiston YeOIIga qo'shiladi va keyin JSTga a'zo bo'ladi, umumiy farovonlik sezilarli darajada kichik, salbiy 4,2 million AQSh dollarini tashkil etadi. Ushbu topilma shuni ko'rsatadiki, savdo va investitsiyalar va jamg'armalarning salbiy shartlari taqsimlash ta'sirining ijobiy hissidan ustun turadi.

7-jadval

O'zbekiston uchun farovonlikning dekompozitsiyasi, million AQSh dollarda⁶

	S1	S2	S3	S4
Ajratish effektlarining hissasi	97.3	74.4	-22.9	60.7
Savdo effektlari shartlarining hissasi	-56.6	-31.4	25	-53.6
I-S effektlarining hissasi	-11	-2.84	8.17	-11.3
Jami	29.7	40.1	10.3	-4.12

8-jadvalda uy xo'jaliklarining mintaqaviy daromadlaridagi foiz

o'zgarishlari keltirilgan. 1, 2 va 4-senariylardagi baholar shuni ko'rsatadiki, Real YaIMning o'sishi 3-senariydan tashqari

⁵ Muallif tomonidan tayyorlangan

⁶ Muallif tomonidan tayyorlangan

uy xo'jaliklari daromadlarining o'sishiga olib kelmaydi. Ushbu natija 7-jadvalda investitsiyalar va jamg'armalarning farovonlikka qo'shgan hissasi salbiy ekanligi ham yaqqol ko'rinib turibdi. Buning sababi shundaki, Real iqtisodiy o'sish ish bilan ta'minlash imkoniyatlarining oshishi bilan bog'liq emas, bu, ayniqsa, Real YaIMning

o'sishi kapitalni talab qiladigan tarmoqlar yoki avtomatlashtirish bilan bog'liq bo'lganda to'g'ri keladi. 7-jadvaldagi taqsimlash effektlari va 9-jadvaldagi kapital tovarlarning o'zgarishi ham ushbu topilmani tasdiqlaydi, chunki farovonlikning ijobiy ta'siri texnologik taraqqiyot va kapital fondining ko'payishi bilan bog'liq.

8-jadval

Hududiy uy xo'jaliklari daromadlarining o'zgarishi, %⁷

	S1	S2	S3	S4
O'zbekistan	-0.477	-0.189	0.29	-0.5
YeOII	-0.015	-0.002	0.01	-0.01
Xitoy	0.002	0.002	0	0
Janubiy Koreya	0.006	0.01	0	0
Turkiya	0.035	0.056	0.02	0.02
Boshqa davlatlar	0	-0.001	0	0

9-jadvalda keltirilgan ishlab chiqarish hajmidagi o'zgarishlar YaIMning umumiy real o'sishiga qaramay, ishlab chiqarish mahsuloti tarkibi to'rtta senariy bo'yicha farqlanishini ko'rsatadi. Biroq, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi barcha senariylarda salbiy bo'lib, savdo integratsiyasi yuqorida aytib o'tilganidek, yanada samaraliroq iqtisodiy tarmoqlarga o'tishga olib keladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining qisqarishi oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlashda ishlab chiqarishning kamayishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, davlat mulki katta bo'lgan va samarasizligi

yuqori bo'lgan qazib olish, ishlab chiqarish va avtomobil sanoatida ham ishlab chiqarish hajmining qisqarishi kuzatilmoqda. Bu bozorni liberallashtirish natijasida yuzaga keladigan raqobatning kuchayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, chunki mahalliy kompaniyalarning o'ta samarasizligi bozorga kiruvchi xorijiy raqobatchilarning qattiq raqobatiga mos kelmaydi. Ishlab chiqarish tarmoqlaridan farqli o'laroq, xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish vositalarida ishlab chiqarish hajmi asosan ijobiy bo'lib, bozorni erkinlashtirish hisobiga yangi o'sish imkoniyatlarini amalga oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

9-jadval

O'zbekiston bo'yicha ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi, %⁸

	S1	S2	S3	S4
Qishloq xo'jaligi	-0.059	-0.266	-0.21	-0.01
Qazib chiqarish	0.2	-0.212	-0.41	0.27
Oziq-ovqatlarni qayta ishlash	-1.011	-0.98	0.03	-0.69
Ishlab chiqarish	-1.269	1.339	2.64	-1.5
Transport vositalari	-0.143	-1.407	-1.27	0.08

⁷ Muallif tomonidan tayyorlangan

⁸ Muallif tomonidan tayyorlangan

Xizmatlar	0.13	0.09	-0.04	0.1
Kapital tovarlar	0.365	0.147	-0.22	0.34

Xulosa. Ushbu tadqiqotda JST va YeOII a'zolicigining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'sirini to'rtta senariy bo'yicha o'rganish uchun ikkita tajriba ko'rib chiqildi. Birinchi tajriba JSTga a'zo bo'lish (S1) va YeOII a'zolicigi (S2) o'rtasidagi qiyosiy imtiyozlarni o'rganuvchi ikkita senariydan iborat. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, agar ikkala tashkilotdan biriga qo'shilish faqat bittasiga a'zo bo'lishni talab qilsa, JSTga a'zo bo'lish O'zbekiston uchun yanada qulayroq iqtisodiy sharoitlar yaratishi mumkin. Ikkinchi eksperiment ikkala tashkilotga qo'shilishning to'g'ri ketma-ketligini ko'rib chiqadi, bunda 3-senariy JSTga a'zolik, undan keyin YeOIIga kirish yoki 4-senariy bo'yicha YeOIIga qo'shilish va undan keyin JSTga kirish. Ushbu tajriba doirasida S4 S3 dan farqli o'laroq ko'proq iqtisodiy foyda keltirishi kutilmoqda. Bu

natija, asosan, JST va YeOII doirasida jamlangan o'rtacha tarif majburiyatlari o'rtasidagi farqlar bilan bog'liq. Qozog'istonning noxush tajribasi ham yuqorida aytib o'tilganidek, bu ketma-ketlikni tasdiqlaydi. Shak – shubhasiz, Jahon savdo tashkiloti a'zolicigidagi davlatlar uchun ko'plab samarali imkoniyatlar yaratib beradi. Biroq, barcha mamlakatlarda yetarlicha iqtisodiy resurslar mavjud emas. Bazi davlatlarda resurslar yetishmasa, bazilarida yetarlicha ishchi kuchi mavjud emas. Mamlakatimizda hozirgi kunda yetarlicha iqtisodiy va tabiiy resurslar mavjudligini hisobga olgan holda, JSTga a'zolik davlatimizning iqtisodiy salohiyatini yanada yaxshilanishiga, aholi farovonligini oshishiga va xalqaro savdoda o'z o'rniga ega bo'lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://www.lex.uz/docs/-5841063>
2. <https://www.worldbank.org/en/about/annual-report#anchor-annual>
3. Amiti, M., Dai, M., Feenstra, R. C., & Romalis, J. (2017). How did China's WTO entry benefit US consumers?
4. Blattman, C., Hwang, J., & Williamson, J. G. (2003). The terms of trade and economic growth in the periphery 1870-1938. In: National Bureau of Economic Research Cambridge, Mass., USA.
5. Kehoe, T. J., & Ruhl, K. J. (2008). Are shocks to the terms of trade shocks to productivity? *Review of Economic Dynamics*, 11(4), 804-819. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.red.2008.04.001>
6. Baldwin, R.E. (1995). A Domino Theory of Regionalism. In Richard E. Baldwin, P. Haaparanta, and J. Kiander, eds., *Expanding Membership in the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Bhagwati, J.N. (1993). Regionalism and Multilateralism: An Overview." In Jaime De Melo and Arvind Panagariya, eds., *New Dimensions in Regional Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Bhagwati, J.N. (2002). *Free Trade Today*. Princeton: Princeton University Press.
9. Brown, D., Deardorff, A., & Stern, R. (2001). Impacts on NAFTA Members of Multilateral and Regional Trading Arrangements and Initiatives and Harmonization of NAFTA's External Tariffs.
10. Ethier, W.J. (1998). Regionalism in a Multilateral World. *Journal of Political Economy* (106), pp. 1214 – 1245.
11. Feenstra, R.C. (2004). *Advanced International Trade: theory and evidence*. Princeton: Princeton University Press.
12. Kee H.L. and Nicita A. (2017). Trade Frauds, Trade Elasticities and Non-Tariff Measures, mimeo, World Bank. (<http://pubdocs.worldbank.org/en/315201480958601753/3-KEE-paper.pdf>).
13. Kehoe, T. J., & Ruhl, K. J. (2008). Are shocks to the terms of trade shocks to productivity? *Review of Economic Dynamics*, 11(4), 804-819. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.red.2008.04.001>
14. Krishna, P. (1998). Regionalism and Multilateralism: A Political Economy Approach. *Quarterly Journal of Economics* (108), pp. 227 – 251.
15. Levich, R.M. (2000). Exchange rates and economic fundamentals. *Financial markets and financial crises*, pp. 117 – 166.
16. Li, M., Balistreri, E.J., & Zhang, W. (2020). "The U.S.–China trade war: Tariff data and general equilibrium analysis," *Journal of Asian Economics*, Elsevier, vol. 69(C).
17. McLaren, J. (2002). A Theory of Insidious Regionalism. *Quarterly Journal of Economics* (98), pp. 571 – 608.
18. McLaren, J. (2012). *International Trade*. Wiley.
19. Milanovic, B. (2002). True World Income Distribution, 1988 and 1993: First Calculation Based on Household Surveys Alone. *The Economic Journal*, 112 (476), pp. 51 – 92.
20. Obstfeld, M. & Rogoff, K.S. (2000). The six major puzzles in international macroeconomics: Is there a common cause? *NBER Macroeconomic Annual*, Volume 15, pp. 339 – 390.
21. Reinhart, C.M., & Reinhart, V.R. (2008). Capital Flow Bonanzas: An Encompassing View of the Past and Present. NBER Working paper No. 14321.
22. Rose, A.K. (2016). Economic integration, economic vulnerability, and state failure. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(3), pp. 296 – 315.
23. Tumbarello, (2005). "Regional Trade Integration and WTO Accession: Which Is the Right Sequencing? An Application to the CIS," IMF Working Papers 2005/094, International Monetary Fund.
24. Vinokurov, E., Demidenko, M., Pelipas, I., Tochitskaya, I., Shymanovich, G., & Lipin, A. (2015) *Measuring the Impact of Non-Tariff Barriers in the Eurasian Economic Union: Results of Enterprise Survey*. EDB Centre for Integration Studies Report no. 30, EDB: Saint-Petersburg.
25. Balistreri, E. J., Tarr, D.G., & Yonezawa, H. (2014). "Reducing trade costs in east Africa : deep regional integration and multilateral action," *Policy Res.*
26. Balisteri, E.J., Olekseyuk, Z., & Tarr, D.G. (2017). "Privatisation and the unusual case of Belarusian accession to the WTO," *The World Economy*, vol. 40 (12), pp. 2564 – 2591.

27. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son; 10.02.2023-y., 06/23/21/0085-son

28. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.06.2023-y., 07/23/181/0328-son)

29. Jobirovich f. S. O'zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga qo'shilishi nimani anglatadi //conferencea. – 2023. – c. 48-52.

30. Alimardonovich x. O. O'zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga azo bo'lishi: muammolar va imkoniyatlar //pedagog. – 2023. – t. 6. – №. 11. – c. 197-202.

31. Rafikova m. R. Et al. O'zbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishdagi muhim jihatlari //zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal. – 2023. – t. 1. – №. 4. – c. 14-20.